

Az erdélyi könyvkötészet és nyomdászat történetéhez

1.

Compactor János deák

Egy Kolozsvárra bevándorolt *Hartmann Ehrenfriedt János* nevű könyvkötőnek (bibliopegusnak) 1711. május 6-án kelt érdekes levele már régebb idő óta ismeretes a gr. Teleki-család levéltárából.¹ Ebből a levélből olvassuk, hogy Hartmann nem régen telepedett be Lipsiából s mivel új lakóhelyén minden más könyvkötő az előző évben pusztított nagy pestisben meghalt, végtére egyedüli könyvkötőként maradt az egész városban. Ő azután megvette Vekei uram egész műhelyét, helyesebben felszerelését és Ambrus deákné házában Kolozsvárt letelepedve, valószínűleg ugyanott kezdte meg mesterségét. Levelét Filep György geryeszegi tiszttartóhoz intézte, felajánlva gr. Teleki Sándornak, hogy Pápai Páriz Ferenc most megjelent munkájának példányait olcsón és gyorsan beköti.² „*Két hétre ötvenet megcsinállok — írja — kordoványban kapoccsal bekötöm négy-négy sustáért,*³ *szottyámban vagy bornyúbőrben három-három sustákon kapoccsal szépen és jó erős kötésben, az méltóságos urnak pedig szépen megaranyazak edgyet Lipsiai módon ajándékon*“. Amennyiben tehát így határozna, kéri, parancsoljon Telegdi Sámuel nyomdásznak a kinyomott példányok kiadása felől. Különben munkájának jóságáról Enyedi István professzor és tiszteletes Szigethy György uram is tanuskodhatik, akiknek már eddig is dolgozott.

E levél tartalmát szükségesnek tartottam bővebb kivonatban megismételni, mivel könyvkötészetünk történetére nézve nem érektelen útmutatásokat tartalmaz. Éppen ezért legelőször tisztáznunk kell a levél egyes pontjait.

Látjuk, hogy az új compactor néhai Vekei uram műhelyét megvéve, Farkas utcába az Ambrus deákné házába költözött. E név ritkaságára való tekintettel azt hihetnők, hogy vele van összefüggésben a kolozsvári református harangoztató gazdának az a feljegyzése, amely szerint Vekei Ferenc gyermekének halála alkalmával 1701. március 7-én harangoztattak,⁴ azonban ugyanennek a harangoztató gazdának feljegyzései között azt is találtam, hogy 1702. október 13-án *Compactor Ambrus deák gyermeke* számára húzatták meg a harangokat. Ezt az adatot összefüggésbe hozva

¹ *Décsi Lajos*: Adalék a könyvkötészet történetéhez Magyarországon. MKSzele 1899: 414—15.

² E munkát Teleki Sándor a saját költségén adta ki. Ezt Hartmann levelén kívül az is tanúsítja, hogy Pápai e művét magának Telekinek és feleségének ajánlotta.

³ Egy susták = 6 krajcár = 12 pénz (denár).

⁴ Veresegyházi István számadáskönyve a kvári ref. egyházközség levéltárában.

Hartmann levelével, megállapíthatjuk, hogy annak az Ambrus deáknének, akinek házába költözött, egy személynek kell lennie azzal a Vekei nevű könyvkötő özvegyével, akinek urától maradt műhelyfelszerelését az új könyvkötő megvásárolta. Tehát *Vekei Ambrus deák compactorban* egy olyan könyvkötőre kell ismernünk, akinek szerszámait és berendezését a Lipsceből jött idegen mester a legjobbnak találta (hiszen lett volna alkalma, a többi elhalt könyvkötő hagyatékából is válogatni!), s ez által szerszámait, díszítő eszközeit s netalán az átvett legények révén is részbeni örökösévé vált a könyvkötészet Erdélyben kifejlődött hagyományainak.

Ennélfogva Vekei uram felszerelése az új könyvkötő tulajdonába men-
vén át, ebből bizonyos, — mint ahogyan említettem — hogy a sajtók (prések), vágó, fűző, stb. gépek mellett a kötés díszítésére és aranyozására szolgáló díszeket és poncokat is használatba vette. Ezt annál is inkább bizonyosnak kell mondanom, mivel tapasztalhatjuk, hogy a kolozsvári könyvkötők munkájában még évek múlva is a XVII. század harmadik harmadában közkedvelté vált díszítési módok fordulnak elő, jöllehet a XVIII. századeleji kolozsvári törzsökös könyvkötők egyszerre mind kipusztultak s helyöket olyan mester foglalta el, aki „lipsiai módon“ megaranyozott könyvkötést kínált ajándékkul. Azonban valószínűnek tartom, hogy a szerszámok adottsága és a megrendelők ízlése nem engedte az új, lipsiai díszítési módnak egyedüli urrá lételét. Igaz ugyan, hogy kellő mennyiségű összehasonlító anyag sem irodalmilag, sem könyvkötésekben nem áll rendelkezésemre, azonban az alább ismertető példákban bárki legyen is a mestere, bennök mégsem merek teljesen idegen „mód“-ot látni, legfennebb az eddig itt nem használt mintabeosztásnak Erdélyben kedvelt díszítő elemekkel, erdélyi ízlésben való kitöltését; erdélyivé válását tapasztalom.

Pápai Páriz Ferenc *Pax Crucis* című munkájának a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában levő példánya Telegdi Pap Sámuelnek 1710-beli kolozsvári nyomtatványa. Ez a könyv pedig fatáblára húzott piros szattyánbőrbe van bekötve s gazdagon aranyozott tábláit két rézkapocs szorítja össze. A kötés elülső és hátsó lapjára nyomott díszítő elemek azonosak. Dús levélzetű és egymáson keresztbe fektetett hosszú szárú, természetest utánzó virágokat (dorongbibéjű liliomot, aranyvirágot, szegfűt, vadrózsát) párhuzamos vonal keretben levő boglár- és rozettasor kereteli; ezen kívül pedig befejező csipkézettel zárul. Az előlapon leveles virágszárakból képezett koszorúba *GROF / BANFFI / KATA :*, a hátlapra pedig ugyanolyan koszorúba *1712 ESZ / TENDO. / BEN. /* felirat nyomtatott. A könyv sarkán levő öt bordázat között virág- és indadíszes táblácskák, a bordázaton pedig szívidomok. Aranymetszése dőlt vonalakkal és körívcskékkal díszített.

A könyv belső fehér borítólapjának kézírása: *Méltóságos Ur, Hadadi Wesselényi István Uram eő Naga kedves Házas Társának Méltóságos Gróf Bánffi Kata jo Aszszonyinak eő Naganak, 1712. Uj esztendő ajandekában Alázatosan küldi Sz. Némethi Samuel. C. E. R. P.* A megnevezett úri aszszony Bánffi György kormányzó leánya, Bánffi Dénesné Bornemisza Kata unokája volt. A könyvet ajándékozó Szathmár-Némethi Sámuel kolozsvári ref. kollégiumi professzor pedig ugyanennek a Bánffi Dénesnének 1683—81-ben udvari papja s az 1693—95. években II. Apafi Mihálynak, Bánffi

kormányzó unokatestvérének, nevelője. Így tehát könnyen megérthetjük, ha e jeles férfiú a kormányzói udvarba is bejáratos volt.

A Székely Nemzeti Múzeum példányával teljesen megegyező kötésű másik könyv is ismeretes, mégpedig ugyancsak a Pápai Páriz Ferenc *Pax Crucis*ának Kolozsvárt 1710-ben megjelent kiadása. Ez Budapesten az Egyetemi Könyvtár tulajdonában van.⁵ Egyedüli eltérés csupán csak annyi, hogy az előlapi koszorúba *B Á R O / S T E P H A - / N V S W E / S E L E N - / Y I . /*, hátlapon pedig — a leírás szerint — *Anno 1712* szöveget nyomott a könyvkötő. Feltételezem, hogy ezt a könyvet hasonlóképpen Szathmár-Némethi Sámuel ajándékozta Wesselényinek, miként a Székely Nemzeti Múzeum példányát Wesselényinének.

Bizonyos tehát, hogy ezeket, az 1710-ben Kolozsvárt nyomtatott könyvpéldányokat az 1711. év vége, vagyis az 1712. év újesztendeje előtt ugyancsak Kolozsvárt kötötték be s minthogy az idézett, 1711. május 6-i levél szerint az itteni régi könyvkötők mind elpusztultak, kétségtelennek mondható, hogy e kötések mestere a Lipsiából betelepedett Hartmann Ehrenfriedt János bibliopagus volt.

Ezek előrebocsátása után feladatunk volna megállapítanunk, hogy mégis csak mi lehet e kötésben a „lipsiai mód“ és mi az erdélyi ízlés. Elégséges példa hiányában azonban nehéz volna e kérdésben határozottan dönteni. De kétségtelen, hogy az erdélyi ízlés nagyon kedvelte a díszítési lehetőségek teljes kihasználását s a színezetlen, vagy pedig aranyozott nyomású dús térkitöltést. Az egyes díszítőelemekre nézve pedig megállapíthatom, hogy más összetételekben, de egyes cífrázatok és poncok lenyomatai régebbi kötéstáblákon is fellelhetők. Így egy 1689 körül Kolozsvárt készült legyezős díszítésű kötésen is megtaláltam ugyanazt a keretdíszít, amely a *Pax Crucis*ra is reá nyomtatott. Ez pedig egymást váltogató, valamint egymástól nagyobb ponttal elválasztott ovális- és négyzet alapú ékkövekből, továbbá négy szírmű rozettákból képzett díszítőelemekből tevődött össze. Ez, valamint a Bornemisza Anna-féle 1674. évi könyvkötés aranynyomásának 3—3 pontból csipkeszerűleg képzett legkülső díszítő sora⁶ mutat teljes megegyezést az 1711-beli könyvkötés elemeivel. A teljesen azonos díszítőeszközöktől való eltérést nem véve figyelembe, találunk más, egyező alapelgondolásból megszerkesztett díszítményeket több XVII. századbeli könyv kötéstábláján. Így az ékkösört egy 1689-ben nyomtatott könyvön,⁷ az aranymetszés félköríves díszítéseit egy-egy 1661, 1669 és 1680-ban kiadott kötetten,⁸ a messzire kinyúló bibéjű stilizált, sőt természetes virágokat pedig csaknem minden legyeződíszes erdélyi könyvtáblán meg-

⁵ [Kner Izidor:] Old Hungarian Bookbindings. Alte Ungarische Bucheinbände. 12. lap és III. képestábla.

⁶ Ráth György: Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon (Az iparművészet 1896. ban 63. lapján levő negyedik képen).

Tolnai Gábor: Legyező-díszes könyvkötések Erdélyben (MKSzle 1939: 250. lap melletti 8 kép).

⁷ A kvári ref. koll. nagykönyvtárában levő Erdődi János: A Lélek Istennel való Magános Beszélgetései. Debrecen, 1689.

⁸ Uo. Buzinkai Mihály: Compendii Logici Libri Dvo. Sárospatak, 1661. — Pósházi János: Igazság Istápjja. Spatak, 1669. — Keszei János: Egy Ujj Foezesruel való koenyve (Kézirat, 1680).

Könyvkötés 1712-ből a Székely Nemzeti Múzeumban,

leljük. Egyebekben pedig egy XVII. század végére meghatározott legyeződíszes könyvtábla gazdag levélzetű és ívelten kiképzett virágszáraiban vélek a Pax Crucis kötésével egyező díszítőelemeket felismerni.⁹ A vizsgálódó szinte-szinte hajlandó arra gondolni, hogy az 1712. évi kötésen csak a felirat és netalán az azt körülölelő koszorú miatt hagyatott volna el a közkedveltsége miatt oly annyira gyakori legyeződész. Igaz ugyan, hogy a sarkokban sem képeztetett ki a negyed-legyező, de erre a XVII. század végéről már nem egy példát találtam. Így egy 1677-ben Kolozsvárt nyomtatott könyv színjelzetlen nyomású, természetest utánzó, gazdag virágtöves díszítményei között egyetlen tizenegy karéjú legyeződész képeztetett ki.¹⁰ Tekintettel azonban arra, hogy e könyv bár 1677-ben nyomtatott, de a teljesen ép kötés ellenére a kötet végső számozatlan lapjai közül a b³ levél helyett fehér papíros köttetett be, míg a b⁶ levéltől kezdve végig hiányzik, — mindez arra vall, hogy ez a könyv már használat után, sőt éppen évek múlva nyerte mostani kötését. — Ehhez az utóbbi könyvhöz sokban hasonló díszítő eljárás tapasztalható egy 1651-ben Debrecenben,¹¹ valamint egy 1700-ban Kolozsvárt nyomtatott könyv tábláján.¹² Egyéb egyezések mellett különösen a természetest utánózni akaró virágtövek, egyes virágok és lombzatok mutatnak egy közös minta-forrásra, átmenetet képezve a régebbi stilizált díszítőelemekhez.

Mindezeknél azonban sokkal feltűnőbb egyezés található a kolozsvári református egyházközség tulajdonában levő *váradí biblia* aranyozott ezüstveretes, pompás kötésének gazdag bőrdíszítő elemeivel. E könyv kötését vétesen csaknem minden közlés XVII. századbelinek emlegeti,¹³ holott előlapjának közepén levő ötvösművű cimere körítve szerint gr. Bánfi György dóbokamegyei főispán adományozta 1722-ben a kolozsvári ref. egyházközségnek. Ennél a kötésnél a díszítés alapja szallagból képzett, egymásba fonódó reneszánsz-keretezések, amelyektől bezárt területecskék természetes virág- és levélábrázolással töltettek ki. A nagyon gazdag díszítések közül különösen sok hasonlóság fedezhető fel a térkitöltő hatszirmú rózsácskákban, csak hogy a Pax Crucis kötésével ellentétben, ezek közepe fészkesen képeztetett ki. A biblia roppant nagyszámú virágszárának leveleiben azonban nemcsak teljesen hasonló, de talán ugyanazonos díszítő eszköz használatát láthatjuk. Ezek alapján nem tartom lehetetlennek, hogy mind a Pax Crucis kötését, mind pedig e remekművet is az a Hartmann János készítette, aki maga is erdélyivé honosodván, Apafi idejébéli ízlésű mintákból és eszközökkel kiindulva, rendre-rendre a kor tökéletesebb szerszámaival formálta ki stílus-változatait. Ennek megerősítését látom annak a *Com-pactor János Diák*-nak megnevezésében is, aki — feltételezem, hogy jó munkái miatt — néhány év alatt megvagyonosodván, Farkas-utcából ki-

⁹ Tolnai: i. m. 6. kép.

¹⁰ A Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában levő Medgyesi Pál: Praxis Pietatis. Kolozsvár, 1677.

¹¹ Magy. Iparművészet 1916: 15/13 (Nógrádi M.: Lelki próbakő a s. pataki főisk. könyvtárában).

¹² A kvári ref. koll. nagykönyvtárában levő Debreczeni Ember Pál: Az Isten Sátorába Felvitetett Szent Síklus. Kvár, 1700.

¹³ Ráth i. m. 448. — Radács E.: Le pavillon historique de la Hongrie a l'exposition universelle de Paris en 1900. 25.

költözve, a saját belsejében utcai házát foglalta el. Ezért a házért azután 1721-ben évi 6 magyar forint adóval rovatott meg.¹⁴

Ha a fenti megállapítások megtétele után újra felvetem azt a kérdést, hogy a Pax Crucis bekötési táblájában tulajdonképpen mégis mi az a *lipsiai mód*, amelyről az 1711-beli levélből olvasunk, egyelőre nem tudnék biztos feleletet adni. Ehhez ugyanis kellőképpen kellene ismernem az e korbéli németországi s éppen lipcei kötések. Mégis az eddigi hazai példák közül azt állapíthatnók meg, hogy bennök a főmotívum tulajdonképpen elvész a nagyon zsúfolt és sokféle részletben, úgy hogy első pillanatra csak a legkritikábilis esetben talál a szem nyugvópontot a csaknem agyondíszített könyvtáblán. Ezzel szemben, bárha az 1712-beli kolozsvári kötés díszítményei hasonlóképpen teljesen betöltik a könyvtábla egész felületét, mégis kiképezetett rajta egy olyan középpont, amely kétségtelenül kiemelkedik az alapjában véve kevésfajta elemből összetett díszítmények közül, mintegy hangsúlyozva, hogy ez a középpont a lényeg, a többi mind csak hozzá való térkitöltés és keret. Ugyanígy látom ezt a kolozsvári ref. egyházközség bibliáján is; ennél azután az ezüstveret még jobban kiemeli a kétségtelenül nagyon gazdag, de hasonlóképpen sokkal egyszerűbb elemekből képzett, egyöntetű alapozás.

Nyilvánvaló, hogy csak Compactor János deák nagyobb számú munkájának felkutatása után lehetne biztos megállapításokat tennünk a díszítőelemek átmenetéről és az ízlésbeli fejlődésről.

2.

XVIII. századbeli kolozsvári könyvkötők

Néhány újabb névvel bővítem azt a névsort, amelyet egy előbb megjelent dolgozatomban megkezdeltem.

A kolozsvári református egyházközség harangoztatási számadáskönyvében találtam 1702. október 13-án bejegyezve, hogy *Compactor Ambrus deák gyermeke* számára meghúzták a harangokat.¹ E mester személyét egy előbbi dolgozatomban állapítottam meg, meghatározva azt is, hogy azonos Vekei Ambrus deákkal, aki a maga idejében Kolozsvár legkiválóbb könyvkötőmestere lehetett.² Ezek után pedig, ha eléggé ritka neve után kíséreljük meg a nyomozást, azt a feltevést kockáztathatjuk meg, hogy Veke község Zemplén vármegyében lévén, Ambrus deák is bizonyosan onnan eredett. Ebből még azt is következtethetjük, hogy Vekei Ambrusnak a szomszédos Sárospatak gazdagon felszerelt fejedelmi nyomdájának könyvkötészetében^{2a} kellett elsajátítania mesterségbeli tudását. E nyomdának Sárospatakról való elmenekülése után pedig, hosszas bujdosás után, végtére is Kolozsvárt telepedett le. Itt fejezte be életét az 1710-ben pusztított pestis következtében. Több jel arra vall, hogy nem volna hiábavaló fáradság munkálkodásának felkutatása.

¹⁴ Kolozsvár-városi számvévek számadáskönyve. 25. (A kolozsvári volt román állami levéltárban használtam).

¹ *Veresegyházi István* Ratioja a kvári ref. egyházközség levéltárában.

² L. Compactor János deák c. dolgozatom.

^{2/a.} *Harsányi István*: A s-pataki nyomda leltárai. 1666, 1669, 1674. MKSzele 1926: 111.

A Kolozsvár-városi számvevők számadáskönyvükben 1721-ben említik Belső-Közép utcában lakó *Compactor János Diákot*, aki saját házáért évi 6 magyar forint adóval rovatott meg.³ Nevét és nem jelentéktelen munkáját egy másik tanulmányomban azonosítottam.⁴

Egy korábbi cikkemben megemlékeztem az 1774. október 14-e tájban elnyugodott *Compactor Farkas Jánosról*.⁵ A közölt sovány adatokat már azóta is sikerült bővítenem, igaz ugyan, hogy munkáinak tüzetes ismeretéhez ezek sem juttatnak sokkal közelebb, ellenben személyére és munkálkodásának idejére vonatkozólag mégis csak nyujtanak valamelyes biztosabb támaszpontot.

A kolozsvári református kollégium lőkéiről vezetett számadáskönyvben a Kapi—Matskási-féle hagyatékból kölcsön adott összegek között találtam feljegyezve *Compactor Debretzeni Farkas János Aō. 1733. 20 Augusti vett fel Fl. H. 60 Den. 00*.⁶ Ebből az adatból az világlik ki, hogy Farkas János *Debretzeni*-nek nevezetett. Ennélfogva odavaló származásúnak kellett lennie. Ezzel a megállapítással kapcsolatos további következtetések azonban — bővebb ismeretek hiányában — minden biztos alapot nélkülöznek. Ezzel szemben a fenti adatból bizonyosnak mondható, hogy 1733-ban máris önálló műhellyel kellett rendelkeznie, különben a saját nevére kölcsönt nem kaphatott volna. Munkálkodásával szerzett jövedelme pedig — úgy látszik — inkább csak a mindennapi megélhetésre volt elégséges. Ezt bizonyítja, hogy bár évek folyamán mindég becsületesen megfizette a 6%-os kamatot, tőketartozása azonban 1758. augusztus 20-án is még változatlanul kiegyenlítetlen,⁷ sőt 1740. február 10-én újabb 50 magyar forint adósságot vett fel.⁸ E mellett *Compactor Farkas János* még a református egyházközségnek is adósa volt; ugyanis 1760. október 7-én 100 magyar forint tőke után két évi kamatképpen 12 magyar forintot fizetett a számvevő kezébe.⁹

További adataimban, a Tolnai Gábortól ismertetetten kívül,¹⁰ még más háromféle könyvkötői munkájáról van emlékezet, csakhogy ezek egy részét a valóságban nem sikerült megtalálnom, más részét pedig egészen egyszerű, minden jellegzetesség nélküli kötésben ismertem fel. Ugyanis a kolozsvári református kollégium rationariumában jegyezte fel a számadást vezető professzor: *Aō 1740. 2. Mart. Compactor Debretzeni Farkas Jánosnak pro Compactione Physicae S. et Bibliorum Varadiensium fizettünk Fl. H. 6 Den. 00*; néhány évvel későbbben pedig: *Aō 1742. 24. Junii a' két új Rationariumoknak készítettésekért Compactor Debretzeni Farkas Jánosnak fizettünk Flor. Hung. 2 Den. 91*.¹¹ Közülök azonban maga a *Physica Sancta*

³ Kováts alias Zámbo György és Halász Márton városi exactorok számadáskönyve. 25. (A volt román állami levéltárban használtam).

⁴ *Compactor János* deák c. dolgozatom.

⁵ Farkas János könyvkötő. EM. 1942: 255—56.

⁶ *Údvarhelyi és Naszályi* professzorok számadáskönyve a kollégium fundusáról. 14. (A koll. levéltárában).

⁷ *Perceptoris Johannis Viski Rationarium* 32. (Uo.).

⁸ *Georgii Verestói Rationarium* 185. (Uo.).

⁹ Címlapnélküli tőkekamat-könyv 3. A. (A kolozsvári ref. egyházközs. lev.-tárában).

¹⁰ MKSzele 1941: 363—73.

¹¹ *Verestói id. számadáskönyve* 92, 268.

című munka ismeretlen előttem, mígnem az 1660. évben nyomott váradi Bibliának azok a példányai, amelyeket Farkas János kötött be, nincsenek a kollégium tulajdonában, azt hiszem azonban, hogy valamelyik darabját gondos kutatással valahol máshol mégis csak meg lehetne találni. Ellenben a kollégium részére kötött Rationariumok megvannak. Kis ívrétű nagyságban bekötött írópapirosfogások, papiros borítású táblával, sarkukon egyszerű barna bőrkötéssel. Azt gondolom, hogy az utóbbinak eléggé tekintélyes ára azzal magyarázható, hogy a bekötött papirost is maga a könyvkötő adhatta a munkához.

Önálló munkálkodási ideje most tehát már tovább bővült, úgy hogy több, mint négy évtizeden keresztül kell nyomoznunk kezemunkáit; ezeket az itt-ott előkerülő nyomok alapján, remélhetőleg, majd csak sikerül bár töredékeiben kimutatni.

Egy másik könyvkötőre vonatkozó adatot ugyancsak a kolozsvári református kollégium tőkének számadáskönyvében találtam feljegyezve: *Typogr. Telegdi Pap Sámuel Uram Aō 1727. 26. Octobr. vettfel Fl. H. 24 Den. 00. Még eddig semmi Interest nem fizetett, hanem a' Vidua a' Compactor fiával köttetett-bé a' Collegium számára 19 Nagyobb Catechesiseket veres kordován bőrbe. Ha egy-egy Exemplarnak Compactioját limitáljuk ad Denarios 34, mégyen a' meg-fizetett Interes ad Fl. Hung. 6., 46, mellyeket nem-is tészünk-fel in Tabula Interesse soluti, hogy osztán ebből difficultas ne exsurgaljon in Erogatione T. Udvarhelyi Ur ellen; mivel elég Ratiocinatio e' dologról az, hogy a' 19 Catechesisek ma-is a Collegium Bibliothecájában vagynak bé-kötve. Igy mindazáltal recognoscaljuk, hogy a' Vidua fizetett Interest Fl. 6., 46. — Ha már a' mi limitationk a' Catechismusoknak Compactiojok iránt helyben hagyatik, ki-jő, hogy még a' Viduaval pro Annis incip. 26. Octobr. 1727, et term. 26. Octobr. 1736 vagyon Interes fl. H. 15 Den. 14.¹² Tehát az 1730-ban elhunyt¹³ Telegdi Pap Sámuel kolozsvári nyomdásznak volt egy könyvkötő fia, aki 1736 előtti évek valamelyikében 19 nagyobb catechesist kötött be veres kordován bőrbe, egyenként 34 pénz értékben. E 19 példány közül azonban ma egyetlenegy sincsen a kollégium könyvtárának tulajdonában, ennél fogva csak következtethetem, hogy rajtuk a Telegdi Pap Sámueltól 1717-ben nyomtatott Keresztyén Catechismus értendő.¹⁴ Érdemes volna e köteteknek más könyvtárakban is utána kutatni.*

Ugyanebben a számadáskönyvben jegyeztetett fel: *Compactor Debretzeni György Deák Aō. 1736. 1. Maji vett-fel Fl. H. 40 Den. 00.¹⁵ kölcsönt. Ugyanez a compactor Debretzeni György deák 1737 és 1738. május 1-én is behozta 4 magyar forint összegű interesét, sőt 1737. július 24-én újabb 15 magyar forint 30 pénz kölcsönt vett fel.¹⁶ Vele egyidőben, 1737-ben és 1738-ban előfordul ugyancsak egy Debretzeni György deák nevű typographus is, akit Vitringa Theológiájának kinyomtatásáért díjaztak.¹⁷*

¹² Udvarhelyi és Naszályi id. számadáskönyve 39.

¹³ Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története.

¹⁴ Petrik Géza: Magyarország bibliographiája I, 40.

¹⁵ Udvarhelyi és Naszályi id. számadáskönyve 36. és Verestói Rationariuma 89.

¹⁶ Verestói, i. h. 247, 345, 356.

¹⁷ Uo. 185, 305.

Ezzel az utóbbival azonosnak kell lennie annak a György diáknak, aki az 1730-as években legénye volt Szathmári Pap Sándor nyomdásznak.¹⁸ Így tehát a két teljesen azonos nevű deák személye határozottan szétválasztható.

A következő sorokban több könyvkötő nevét sorolom fel, ámbátor a forrás, amelyből idézem, két esztendővel átlépi a címben megjelölt korhatárt. Minthogy azonban 1802-ben már adófizető polgárok, kétségtelen, hogy előbb is önálló keresettel rendelkező kolozsvári lakosoknak kellett lenniök:

Cives in B(el)Monostor: Stephanus Ajtai Compactor. (Competentia Taxae Civicae) Rfr. 7. — *Alexander Ajtai Comp. Miser. Rfr.* — *xr* 18. — *Stephanus Bárdi Compactor. Rfr.* 7.

Cives in B(el)Szén & Farkas: Stephanus Harmathi Comp. Refor. Rfr. — *xr*. 18.

Cives in B(el)Király & Közép: Joannes Gudmann Compactor. Rfr. 7. — *Samuel Lőtsei Compactor Rfr.* 7.⁹

E névsorban előforduló hat könyvkötő közül négy, úgy látszik, önálló mester lehetett, minthogy ezek mindegyike eléggé tekintélyes évi adót, 7 rénes forintot fizetett. Közöttük van a nagyon kiváló Gutmann János is, aki valóságosan művésze volt iparának.

3.

Páldi István nyomdászágának legelső adata

Az erdélyi nyomdászat egyik legkiválóbb mestere, Páldi Székely István mind elméleti tudományokban, mind pedig a gyakorlati ismeretekben¹ Tóthfalusi Kis Miklósnál nem kisebb készültségű tudós volt, éppen ezért reá vonatkozó minden komolyabb értékű adatot összegyűjtendőnek tartok, hogy ezáltal életpályájáról teljes képet nyerhessünk.

Úgy látszik, hogy a nyomdászmesterségnek külföldön való tanulását megelőzőleg Páldi már idehaza megszerezte mindazt a tudást és gyakorlatot, amelynek elsajátítására alkalma kínálkozott. Minthogy Páldi Kolozs-
várt született, ezért iskoláit is itt, a farkas-utcai református kollégiumban járta végig.² Úgy látszik, hogy figyelme már kisdíák-korában a nyomdászat felé fordult, sőt ha szabad egy semmi határozott adattal nem támogatott feltevést megkockáztatnom, akkor abból a körülményből, hogy Páldi anyai nagyanyja Telegdi Sára volt, megérthetnők, hogy életpályája választásában valamelyes családi befolyásnak is közre kellett játszania. Ebben az esetben azonban fel kell tételeznünk, hogy az 1730-ban elhunyt *Telegdi Pap Sámuel* kolozsvári nyomdászhoz vérségi kötelékek fűzték.

A kollégium nyomdája Telegdi halála után a külföldi akadémiákon tanult Szathmári Pap Sándornak adatott bérbe. Az ő nyomdászlegénye volt

¹⁸ *Ferenczi, i. m.*

¹⁹ Kolozsvár város 1802. évi tőzájának könyve 7, 8, 9, 12, 14. (A kvári ref. koll. levéltárában).

¹ *Bod Péter:* Erdélyi Féniks Tóthfalusi Kis Miklós. 25. jegyzet.

² *Török István:* Adalékok a kvári ev. ref. koll. nyomdavezetőinek életrajzához.

Debreczeni György deák, akinek *Vitringa Theologia* ja négy ívének kinyomásáért Verestói György, kollégiumi számvevő professzor 1737 augusztus 14-én 4 magyar forintot fizetett. Ezzel egyidejűleg ezt a bejegyzést olvassuk: *Eodem Aō. et Die Dno Steph. Páldi, quem Typographo adjunximus, pro Candelis exhibuimus in usus Typographiae nocturnos flor. H. 2 Den 00.*³ Úgy látszik, hogy e munka megjelenése sürgős volt, ezért a nappali munkamenetet az estéli, vagy éjszakai órákkal is megtoldották; ezt bizonyítja, hogy a nyári hosszabb nappalok ellenére is gyertyákat kellett vásárolniuk. Ennek az éjszakai munkának elvégzésére alkalmazhatták Páldi Istvánt. Ő, aki nappal bizonyosan tanult és eljárt a tanítási órákra, csupán szabad idejét fordíthatta a nyomdász mesterségre.

Páldi István 1734-ben írta alá a kollégium törvényeit és ezzel a diák-sorba lépett. Ekkor már, mint felső osztályos diák, több szabadsággal rendelkezett. Valószínűleg ezzel egyidejűleg kezdette meg mesterségének ki-tanulását, minthogy önálló munkára bárkit is csak akkor alkalmazhattak, ha már egyszer az inaséveket leszolgálta és mint legény kellő gyakorlattal rendelkezett. A nála alig néhány évvel idősebb sárospataki Pataki József kolozsvári nyomdavezető említi, hogy ő, mint tógás diák „három esztendőket inasi állapotban eltöltött” s csak ezután lehetett typographus-legény.⁴ Tehát Páldinak is, aki ezután még évekig járta itthon és külföldön közép-és felső-iskoláit, az előbb idézett időben, vagyis 1737-ben, amikor húszadik évét töltötte be, már felszabadult, kész nyomdászlegénynek kellett lennie.

Ilyen szorgalmat és ilyen munkaszeretetet látva, tudjuk csak megérteni azt a békességes türelmet, amellyel sok hányattatását viselte. Az ő példájából következtethetünk még nagyobb kartársra, Tóthfalusi Kis Miklós, lelkes törekvésére, munkaszeretetére.

4.

Nyomdai regula (XVIII. századbeli nyomdászemlék)

A kolozsvári református kollégium tipográfiájának roncsai közel fél-századdal ezelőtt megsemmisültek. Szedő-nyomó anyaga és felszerelése csak-nem maradéktalanul szétkallódott, úgy hogy ma csupán csak a nyomtatványtermékekből tudhatunk visszakövekeztetni a közel négy évszázados gyökérszálakból kinőtt nevezetes intézmény működésére.

Ilyen nyomdai termék az alább ismertetendő *Regula* is. Egyleveles nyomtatványképpen nyomódott abból a célból, hogy a tipográfiában feltűnő helyen kifüggesztessék. Gazdag nyomdai keretjelésével, nagy címbetűivel, eléggé ízlésesen elosztott szöveganyagával alkalmas volt arra, hogy a nyomdában megfordulók figyelmét felhívja. Tulajdonképpen nem is a nyomdászok megrendszabályozása céljából készült, hanem tréfás hangú verssorai-val az idegen látogatókat és talán első sorban is a megrendelőket figyelmeztette kötelességükre. Vagyis az, aki a nyomdába belép, semmihez

³ Georgii Verestói Rationarium. 124. (A kvári ref. koll. levéltárában).

⁴ Pataki József kolozsvári nyomdász levele (1753); a váradi nyomda és Tóthfalusi Kis Miklós emlékköve. ProtKözl. 1889: 45.

hozzá nem nyulhat, ellenben mindent megszemlélhet, ezért azonban illendő a nyomdászokat borral, vagy sörrel megvendégelnie.

Háromféle díszítőelemből összerakott háromrétegű keretben tájképes címbetűkből kiszedett címszó, alatta pedig virág-elemekből képzett címbetűvel kezdődő szöveg:

R E G U L A

A' ki Tipográfiaánkba	Szegény Legény ha lert hozat,
Jö, lzemlélhet mindent a'ba;	A'zal-is itt jó hírt hagyhat.
De kedves Vendég úgy lélzen,	De ki paráztul el-mégyen,
Ha illy' írált élzre vélzen.	Hírén, nevén marad lézgyen.
Senki lemmihez ne nyúljon,	N — B:
De lزابadságot rá várjon,	Atrum rubrumque candida,
Mert tudatlan a' dologhoz,	Papirus atque pocula,
Kárt tehet, és birságot hoz.	Tipographorum gaudia.
A' ki illy' lzip me'lterléget	AZ — AZ:
Lát, mutal[on emberséget.	Fekete és veres fejték,
Nemes ember ha küld borért,	Szép papiros 's boros fazék,
Emlékezet marad azért.	Minket lživünkben víditnak,
	Friis munkára kedvet adnak.

Ép állapotban levő egyleveles nyomtatvány 358×438 mm. méretű ívpapíron. Vízjele: kétoldalán csücskösen kiugró egyszerű vonalkeret, amelynek belső világát CIB szócska egészen betölti, távolabb barokkos címerpajzsban cölöpirányban csavarodó kígyó gyermeket (?) nyel; a pajzs felett nemesi párta.

Ma csupán egyetlen példánya ismeretes.¹ A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárának százhuszanhárom évvel ezelőtt bedeszkázott vakablakából került elő 1934-ben. A XVIII. század 70-es éveiben nyomhatták. Ez az időpont a címbetűk és a keretlécek alapján állapítható meg. Ugyanis e nyomda legrégebbi tüzetes leltára 1805-ből maradt meg.² Ebben megtaláljuk e nyomtatvány tájképes *titulus*-betűinek fára, a szövegkezdő virágos **A** betűnek pedig vackorfára metszett dúcának lenyomatát. A keretléc háromféle *ciráda*-eleme pedig *tertia*, *kis canon*, illetőleg *garmond corpusba öntve* jelzésű lenyomatok között található meg. Ha már most a felsorolt leltári anyagnak egyéb nyomdai termékeken való előfordulása után kutatunk, biztosabb időpontot állapíthatunk meg.³ Vagyis az említett tájképes címbetűkre az 1740-es évek első felében, Szathmári Pap Sándor nyomdásztsága idejének utolsó éveiben, a virágos *titulus*-betűkre pedig 1772-ben, dr. Pataki Sámuel professzor házi kezelése idejében találunk először rá. A felsorolt keretléc-elemeknek azután a fenti két időpont közötti években van leelőször nyomuk. Minthogy pedig e virágelemekből képzett **A** címbetű a *Regula* nyomtatásakor teljesen új és kifogástalan állapotban volt

¹ A kollégium könyvtárának egyleveles nyomtatvány gyűjteményében.

² A kollégium levéltárában levő leltár. 45—46.

³ A fentebb említett bedeszkázott vakablakból összesen 137 példány egyleveles nyomtatvány került elő. Összehasonlító anyagul ezek változatos betűit és keretléceit használtam.

s így sokkal élesebben nyomódott le, mint a kopottas, részben már elhasznált tájképes típus, — ebből egészen bizonyos, hogy metszése után nem sokkal, valószínűleg egy évtizednél is kevesebb időn belül keletkezett maga ez a nyomtatvány is.

Ebből a *Regulából* előtűnő régi nyomdász-szokás aligha lehetett egyedülálló. Valószínűleg otthonos volt mind idehaza, mind pedig a külföldön, annál is inkább, mivel legényeink és mestereink nagy része amúgyis külföldet járt; tudásuk tökéletesedésével együtt szokásaikat is onnan szerezték.

5.

Szenczi Kertész Ábrahám eltávozása Kolozsvárról

Várad várának a törökök által 1660. augusztus 28-án történt elfoglalásakor létrejött megállapodásban a lakosság szabad elvonulása is biztosított. Ekkor vette útját Kolozsvárnak Várad több kiváló férfia is; közülük *kolozsvári Igaz Kálmán, Kovásznai Péter, Naggyari Benedek, Szalárdi János* és *Szenczi Kertész Ábrahám* az ismertebb nevek. De a menekült váradiak közül egyedül csak *Kovácsnai* volt az, aki végleg itt telepedvén le, mint az erdélyi orthodoxusok (kálvinisták) megválasztott püspöke élt a kincses város falai között. Életét 1673. július 21-én fejezte be.¹ *Szalárdi*, mint kolozsmonostori harmincados és káptalan, valamint a kolozsvári református egyházközség egyik gondnoka (kurátora), 1666. augusztus első napjaiban hunyt el.² *Naggyari* mint kolozsvári ref. pap már az 1661. év első felében befejezte földi bujdosását.³ *Igaz* ugyancsak 1661 áprilisában Székelyudvarhely kálvinista papjául rendeltetvén,⁴ eltávozott szülővárosából. *Szenczi*, vagy *Szempezi Kertész Ábrahám* a váradi kálvinista egyházközség nagyszerűen felszerelt nyomdájával és könyvkötészetével s a félig kinyomott Szent Bibliával aránylagosan csekély kárt szenvedve, menekült volt Kolozsvárra.⁵ Itt berendezve műhelyét, tovább folytatta és befejezte e Biblia nyomását.⁶ Bárha kolozsvári munkálkodása egy esztendőnél aligha tartott tovább s ebből az időből a szent könyvön kívül más nyomdai terméke nem is ismeretes, mégsem gondolom, hogy csupán átmenetinek tervezte volna itteni megállapodását. Ennek ugyanis ellene mond az a körülmény, hogy megérkezése után rövidesen bekapcsolódott az itteni református egyházközség belső életébe. Így láttam fel-

¹ Temetése alkalmából készített kártája a kolozsvári farkasutcai templomban. Vö. IK. 1895: 82. és 1901: 89. — MKSzele 1898: 277.

² *Herepei J.*: Szalárdi J. halála ideje. EM. 1939: 294—95.

³ *Ua.*: Naggyari Benedek. EM. 1940: 316—21.

⁴ *Ua.*: Kolozsvári Igaz K. ref. koll. tanár. ErdIrodSzele. 1925: 141—44. és 173—77.

⁵ Szabó Károlytól és Ferenczi Zoltántól elkezdve minden írónk úgy említi ezt a nyomdát, mint hogyha Szenczi Ábrahám tulajdona lett volna, holott Kovásznai Péter volt váradi, majd kolozsvári pap és püspöknek magához Szenczi Ábrahámmal írott levelében határozottan megnevezi a nyomda igazi tulajdonosát. ProtKözl. 1891: 31.

⁶ *b* (arabás) *S* (amu.): A nagyszebeni nyomda történetéhez. TörtTár. 1890: 399—400. — *Naményi L.*: A nagyváradai nyomdászati története. MKSzele 1901: 280—96. — Egyháztörténeti adalékok. ProtKözl. 1889: 34.

jegyezve: Anno 1661 die 19 Februarii Szentzi Ábrahám Uram succédálván Kováts Máté után az harangok jövedelmének gondviselésére usque ad annum 1662. diem vero imum⁷ Novembris percipiált ő Kglme azon jövedelemből (mivel pestis grassált az idő tájban) — — — fl. 171 || 08. Tovább pedig azt jegyezték fel: Szentzi Uram el hagyván Városunkat ő Kglme után succédált Budai Mihály Uram p. t. az harangok jövedelmének gondviselésére, míg bizonyos embert találtak az harangok gondviselésére.⁸

A fentírt idézetekből világosan látható, hogy Szenczi 1662 november végéig látta el a harangoztató gazdai tisztet. Ebből azután az is következik, hogy még ugyanekkor, helyesebben egy-két nap mulva, vagyis december legelején, minden felszerelésével és cók-mókjával együtt itt hagyta Kolozsvárt, hogy Szebenbe költözzék. Ekkor azután hét esztendőre nyomda nélkül maradt a város, addig, amíg Szenczi elhalálozása után, Apafi jóvoltából a nyomda megint csak visszakerült Kolozsvárra.

6.

A fejedelemasszony radnóti könyvtára

Eddig is tudtuk, hogy mind Apafi Mihály fejedelem, mind pedig Bornemisza Anna fejedelemasszony szerette és megbecsülte a könyvet, de mégis kevésbé volt ismeretes az a nagy gondosság, amelyet reája fordítottak. Az alább felsorolandó névsor a radnóti palota könyveinek jegyzékét tartalmazza. Ez a könyvtár egyik darabjának belső borító- és őrlapjaira, valamint a hátul betoldott üres lapokra jegyeztetett reá.¹ Úgy látszik, hogy az egyes könyveket maga a fejedelemasszony, avagy a fejedelem vette számba, majd pedig 1671. július 1-én az akkori házőrző inas, Simon László, vagy becéző nevén Lackó, gondjaira bízta.² 1673. január 31-én azonban — Simon Lászlótól számba véve — az egész könyvtár Keczel István házőrző inasnak adatott át. Ekkor a könyvjegyzék is újfólag leíratott. Majd 1675. augusztus 2-án az eddigi házőrző inastól számbavéve, most már az új gondozónak, Markocsán Péternek,³ számláltatott a kezébe. Bárha a megnevezett udvari inasok nem is voltak szorosán vett könyvtárosok, azonban a könyvek gondozásával valószínűleg felelősséggel megbízott őrizők lehettek.

A bejegyzések 1671. január 7-én kezdődtek, az utolsó megjelölés pedig 1676. április 23-án történt. Ez alatt a könyvek háromszor vétetvén számba, minden egyes előszámláláshoz újabb és újabb művek is íratott hozzá; ezeket időközben vagy ajándékképpen kapta, vagy vásároltatta a fejedelemasszony, vagy pedig maga fedezvén a nyomtatás költségeit tiszteletpéldány-

⁷ Ezt az idézetemet egy más helyen (EM. 1940: 320) a nyomda tévesen *I-mum*-nak szedte.

⁸ Címfelirat nélküli leltárkönyv 1664. évből (Kvári ref. egyházközség levelárában) 27. A. és B. levél.

¹ Pósházi János: Igazság Istápjá. Sárospatak, 1669. (A kolozsvári ref. koll. nagykönyvtárában).

² Szádeczky Béla: I. Apafi M. fejedelem udvartartása. I. Bornemisza A. gazdasági napló. 4, 116. Simon László (Laczkó) nevét említi.

³ I. h. 120. — 1675-ben Markocsan néven említetik. Későbbben dévai udvarbíróvá lesz s mint ilyenről van 1684-től kezdve többször emlékezet.

ként kerültek könyvtárába.⁴ E gyarapodás mellett azonban apadás is következett be, mivel a fejedelmi pár egyik-másik darabot valamelyik kiválasztott emberének elajándékozta.

E jegyzék a fejedelemasszony nagy rendszeretét dicséri, aki valószínűleg személyesen vette és adta számba a könyveket. Ezt bizonyítja, hogy nem egy bejegyzés magától Bornemisza Annától ered, sőt a fejedelem, mint maga is könyvszerető ember, némelyhol maga is tett megjegyzéseket. Ha összehasonlítom e jegyzéket azzal a névsorral, amely az Apaffi-féle ingóságok 1714. évi összeírásából ismeretes,⁵ megállapíthatom, hogy a radnóti könyvtár anyaga, amely majdnem csak magyar nyelvű kiadványokat tartalmazott, csupán a fejedelemasszonyé lehetett s így utólagosan sem kerülhetett a jórészben latin műveket magában foglaló fehérvári (?) könyvtár anyaga közé.

Sorra átnézve a könyv bejegyzéseit, külön-külön mégsem tartom felsorolandónak mind a három számbavétel teljes névsorát, hanem csupán a jelentősebb eltéréseket from toldalékul a legelső könyvjegyzék megfelelő tételei után.⁶

1. Pósházi János Igazság Istápjja című munkájának⁷ belső borítólapján kezdődik a bejegyzés: 167 (!) *Die 7 Januarii, költe Posahazzi Pataki fő mester possa hazi janos. Anna Bornemisza mpria. Istennek szolgáló leyan.* — E sorok közül az utolsó három szó a fejedelem kezevonása, míg nem a megelőzők Bornemisza Annáéi, az évszám pedig valószínűleg 1671, minthogy ebben az évben történt a könyvek számba vétele. Abból a körülményből pedig, hogy e könyvet az író a fejedelemasszonynak ajánlotta, állíthatom, hogy Bornemisza Anna fizette a nyomdai előállítás költségeit. Az 1669. évben Sárospatakon nyomtatott könyv bekötése 1670-ben történhetett, valószínűleg ugyancsak Sárospatakon, minthogy az 1650-ben felszerelt fejedelmi nyomda könyvkötéssel is rendelkezett.⁸ A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában levő kötet gazdagon aranyozott piros szattyánbőr táblája legyeződíszítéssel nyomtatott.⁹

A további bejegyzések szerint: 1671. 1. *July Radnothon szamlaltam megh az könyvekkelt mellyek Laczko kezeben bizattanak.*

2. *Első 1. Az magam ezüstös Magyar Bibliam.*¹⁰

3. *Harom Uj Testamentum aranyasok. 1. Fekete, masik kek, harmadik veres tablajuak.*¹¹

Az 1675. évi számbavételnél már csak „Egy fekete viseltes aranyos tablaju uj Testamentum“-ról van emlékezet.

⁴ Azt tapasztaltam, hogy az így kinyomtatott könyvmennyiség rendszeren a szerző tulajdona maradt.

⁵ *Thallóczy Lajos*: Öreg Apafi Mihály könyvtára. MKSzele 1881: 121—34.

⁶ Az alább felsorolandó könyveket a könnyebbég kedvéért láttam el folytatólagos sorszámozással.

⁷ RMK. I, 1096.

⁸ *Harsányi István*: A sárospataki nyomda leltára (1666, 1669, 1674.). MKSzele 1926: 111—121.

⁹ E kötéstábla leírása és díszítéseinek taglalása más tanulmány keretébe tartozik.

¹⁰ Azokkal a könyvcímekkel, amelyek minden határozottabb körülírás nélkül jegyeztettek fel, meg sem kísértem az azonosítást.

¹¹ RMK. I. 761, vagy 783.

4. *Egy ezüstös Praxis, mely megh az nagy Aszszonyé volt.*¹²

5. *Egy Fejer tablaju Vollebius.*

Az 1675. évi számbavételnél „Egy fejr tablaju Magyar vollebius“-nak feljegyezve.¹³

6. *Egy Veres Aranyos Praedikattios könyv. Komaromi Csip. György munkaja.*¹⁴

Az 1666-ban Szebenben nyomott és legyeződíszes aranyos kötésbe bekötött könyv most a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában van.¹⁵

7. *Magam uj Veres tablaju aranyos Impessumom.*¹⁶

Az 1675. évi számbavételnél már „viseltes“-nek íratik.

8. *Item Négy Impessum.*¹⁷

Az 1673. évi számbavételhez feljegyezték: „Egygyiket Kis Janos által Laczkonak atta eő Nga es a Sebesi Huganak.“ Az 1675. évi összeírásakor pedig így említetik: „Kett paraszt^{17a} Impessum egygyik fekete¹⁸ másik veres tablaju. Az egyk impressumot atta Aszonyunk eőregh Balogh Ferencz-(ne)k.“¹⁹ Tovább pedig a 4. B. levelen azt jegyezték fel, hogy „egy fekete tablaju Impessumott az Symo(n) fian(a)k és egy Veres tablaju soltartt Sebesi Sophia(na)k adott eő Naga 13. Marty 1675.“ Ez a megjegyzés föltétlenül a fent idézett könyvekre vonatkozik, bárha közöttük zsoldár nem is volt felsorolva.

9. *Egy Fekete tablaju aranyas Balsamom nevü Imatsagos könyv.*²⁰

Az 1675. évi számbavételkor „viseltes“-nek írják.

A könyv 1. A. örlevelére feljegyezve:

10. *Kett Imatsagos könyv in octavo, egygyik aranyas veres tablaju, másik fejr tablaju, mely az Attyame volt.*

11. *Egy fejr tablaju mennyei Lampas.*²¹

Az 1675. évi számbavételkor még hozzájegyezték: „nevü konyvecske.“

12. *Egy Chatekesis magam az melybül tanultam.*

13. *Item effele ugyan kető.*

Az 1673. évi számbavételkor hozzáírva: „az kantor Inas(na)k egyik.“

Az 1675. évi összeírásakor megjegyezték: „Kett oreg Chatechesis. egyik az kibül magam tanultam. Egyket atta aszonyunk eő Nga ugy eo neki.“

14. *Egy Veres tablaju aranyos Imatsagos könyv. Belenyesi Ferencz szedegette.*²²

¹² Medgyesi Pál Praxis Pietatis-ának valamelyik régebbi kiadása, amely Apafi Györgyné Petki Borbála tulajdona volt.

¹³ RMK. I, 877.

¹⁴ RMK. I, 1042.

¹⁵ Herepei J.: Újabb adat az erdélyi legyeződíszes könyvkötés korának és eredetének meghatározásához. EM. 1942: 251—55.

¹⁶ RMK. I. 771., minthogy Apafi Mihály másik munkája csak három év múlva vagyis 1674-ben, jelent meg.

¹⁷ Ugyanez a munka.

^{17a} Azaz egyszerű, nem díszített, alighanem papiroskötésű.

¹⁸ Ez a szó kihúzva.

¹⁹ Szádeczky: i. m. 493, 494, 533, ahol az 1686—91. évben már mint nemes vitézlő Balog Ferenc radnóti udvarbíró említetik.

²⁰ RMK. I, 1097.

²¹ RMK. I, 862.

²² RMK. I, 1104. Ma már egy példányban sem ismeretes könyv.

15. *Egy aranyos proba kü nevü veres tablaju aranyos könnyv. Batai György munkaja.*²³

16. *Egy veres tablaju aranyas Papistasag ujsaga nevü könnyv. Komáromi csipkes György munkaja.*²⁴

17. *Egy fekete tablaju aranyos Redivivus Jafetke nevü könnyv.*²⁵

18. *Lelki Ismeret akadalja. fekete aranyos tablaju mellyet Csepregi nyomtattatott ki.*²⁶

Az 1675. évi számbavételkor „Csepregi Mihaly“-nak jelöli a kiadót.

19. *Három Veres tablaju lapos Aranyas könyv, mely Dagon le dülisi-nek neveztetik.*²⁷

Az 1675. évi számbavételkor „ne holl nehól aranyos“-nak említi.

20. *Egy Veres tablaju arányos könyv. Valasztattak tardgya.*²⁸

Az 1. B. örlevelen:

21. *Egy veres aranyos tablaju könyv Fövenyen építettett haz romlása.*²⁹

22. *Egy fekete tablaju könyv. uti kölcsége az lelek(ne)k.*³⁰

23. *Egy Fekete tablaju könyv, az igaz vallasrol valo vallas tetel neve.*³¹

Az 1673. és 1675. évi számbavételkor nem említik.

24. *Egy Fekete tablaju konyv. Sz. Janos jelenésinek magyarazattya.*³²

25. *Egy fejr tablaju lelki Patika.*³³

26. *Egy fekete tablaju keskeny ut nevü nevü (!) könyv: Papai Ur(am) munkaja.*³⁴

27. *Kett imadsagos könyvecskek egygyik veres -s. aranyos .s. uj .s. másik visettes.*

28. *Egy Fekete czapas tablaju az papyrossa aranyos Philep kigyelius által nyomtattatott könyv.*³⁵

Az 1675. évi számbavételnél: „Egy magyar Aranyos fekete tablaju Keppelius“-nak bejegyezve.

29. *Egy Fejr tablaju kapcsos Baratsagi Dorgalas nevü könyv.*³⁶

Az 1675. évi számbavételkor „Baratsagos Dorgalas“-nak íratott.

30. *Posahazi Uram(na)k Kis Imre nevü Pater ellen valo irasi.*³⁷

Az 1673. évi átadáskor „tarka papiros tablaju“, míg az 1675. évinél „tarka kek papiros tablaju“ megjegyzéssel soroltatott fel.

2. A. örlevelen:

31. *Szegeny Csengeri Ur(am) adta visettes nagy konyv.*

²³ RMK. I, 1040.

²⁴ RMK. I, 1115. és MKSzle 1912: 153/3.

²⁵ RMK. I, 1082.

²⁶ RMK. I, 800.

²⁷ RMK. I, 1100.

²⁸ RMK. I, 1041.

²⁹ RMK. I, 1043.

³⁰ RMK. I, 850.

³¹ Valószínűleg RMK. I, 891.

³² RMK. I, 1078.

³³ MKSzle 1878: 316/6.

³⁴ RMK. I, 798, 920, vagy 997.

³⁵ RMK. I, 669, 686, 695, 875, vagy 1069.

³⁶ RMK. I, 1002.

³⁷ RMK. I, 1046. és MKSzle 1912: 57/7.

Az 1675. évi számbavételkor: „Csengeri Ur(am) adta könyv, mellyett fekete tablában köttettünk be“ szavakkal íratott körül.

32. *Kereszturi Ur(am) 12 Praedikatioja*.³⁸

33. *Egy Dialogus Politicae*.³⁹

Az 1675. évi számbavételnél... „Politiae“-nek írták.

34. *Egy proba nevü lapos tablaju könyv*.⁴⁰

Az 1675. évi átvételkor... „fejer tablaju könyveczke“ megjegyzéssel.

35. *Egy Veres tablaju könyv Compendium Doctrinae Christianae az neve*.⁴¹

36. *Kett kis Chatekesis egygyik Papirosos masik Fa tablas*.

Az 1673. évi számbavételkor... „eztis Fyam(na)k eladta Aszonyunk“, továbbá „Az fatablast mas(na)k adatta eö Nga“ megjegyzést írták hozzá. Így tehát e könyveket 1675-ben nem is említhetik.⁴²

37. *Kett Halottas Praedicatios könyv. Redaine Aszon teste felett mondatek*.

38. *Harmadik Egy halottas Praedikattios könyv*.

39. *Kett Jesuvitak Tittkai, egygyik Fekete tablaju, masik zöld tablaju*.⁴³

40, és 41, *Egy Veres aranyos kett fele nyilo könyv. egygyik resze Imatsagak masik Balassa (!)*⁴⁴

Az 1675. évi számbavételkor „könyvecskének“ említik.

A könyv hátsó táblája elé bevarrott I. A. levelen:

42. és 43. *David Parityaja Sarga quantitasban van*,⁴⁵ mely(ne)k az vegiben meny Orszagnak ki nyittatott Szoros kapuja.⁴⁶

Az 1675. évi számbavételkor „quantitas“ helyett „tablaju“ szót ír.

44. *Ugyan effele szoros kapu kettő*.

Az 1675. évi számbavételkor nem említik.

45. *Egy Frigyes kisedek Jussa veres tarka papirosban*.

Az 1675. évi számbavételkor... „kis pappirosos tablaju“-nak írják.

46. *Egy viseltes Balassa*.⁴⁷

2. A. levelen:

Ao 1673. 31. Januar(ii) Ez szerint adott Szamot Simon Laczko az könyvekrül, mellyeket Ketzeli Istvan haz Eörző Inas kezeben adatott.

A 3. A. levéltől kezdve újra felsoroltnak az 1671-ben számbavett könyvek. E névsort azután a következő szavakkal fejezik be: 1673. 31. Januar(ii) keczeli Istvan ház Eörző Inas kezeben adta rend szerint.

³⁸ RMK. I, 780 vagy 827.

³⁹ RMK. I, 831.

⁴⁰ Talán RMK. I, 782, 845, 1040, 1095, 1133, vagy MKSze 1879: 182/149.

⁴¹ RMK. I, 903.

⁴² Feltételezem, hogy a névsort készítő maga Simon Lackó, a házörző inas volt; ennél fogva a 8. sz. könyvnél említett Symo(n) könnyű szerrel azonosítható a magát meg nem nevező följegyzővel. Különbösen az itt említett „eladta“ nem jelent mást, mint „elajándékozta“.

⁴³ RMK. I, 926.

⁴⁴ A könyv második fele Balassa—Rimai Istenes énekeinek valamelyik kiadása, míg az első rész alighanem a RMK. I, 91, vagy 162.

⁴⁵ RMK. I, 930, vagy 975.

⁴⁶ RMK. I, 915.

⁴⁷ Balassa—Rimai Istenes énekeinek valamelyik kiadása, miként a 41. sz. könyv is.

5. A. levelen:

Item.

47. *Két Esopus.*⁴⁸

48. *Egy Decretum.*

Az 1675. évi számbavételkor az jegyeztetett fel róla, „Egy Decretumból szedegetett fejr tablaju könyv“.⁴⁹

49. *Egy Szakats könyv.*

50. *Hat Hazi Janos munkája.*

Az 1675. évi számbavételkor „Hathazi munkaja Alkoram magyarázásá“-nak megnevezve. A hátsó borítólapon „Kett Hazi János Munkaja“-képpen említik.⁵⁰

51. *Csakiné Aszszonyom adta egy Fejér táblaju kertész könyv.*⁵¹

52. és 53. *Egy Cisio.*⁵² *Egy Benyiczki.*⁵³

Az 1675. évi számbavételkor „Egy aranyos Benyiczki“-nek írva.

54. *Szent Ferencz Cordáyát viselőknék érdeme.*

55. *Mizald Antal könyvei 2., Fejrvart no 4.*⁵⁴

Ugyanitt megjegyezve, hogy az előbbi 2 közül „egyiket Fogarásban Tokai nevű ember(ne)k adtuk“, az utóbbi 4 közül „Egyiket Bak⁵⁵ Ur(amna)k adata eő Naga az masik it kettei selyk(e)n vagyon“.

56. *Egy veres táblájú kis szám vetős Aranyos könyv.*⁵⁶

Ezeketis 1673. 31. Januar(ii) Keczei István kezében adta Laczko.

6. B. levelen:

57. *Edgy Lictariomokrul irt könyv: in quarto. megyszin táblaju.*

58. *Ao 1675. 25 X. br(is). Keczei hozot egy tüzes oszlopot Pataki Uramtól Fejer Pergamenbe kötve.*⁵⁷

7. B. levelen:

1675. die 2. Augusti Keczei István eddeg valo haz Eörzo Inasunk kezéből mostani haz Eörzö Inasunk(na)k Markocsán Péternek szamlaltattuk könyveinkett ez szerint kezében Radnothon.

Ezután felsorolja az eddig számbavett összes könyveket. Az előforduló eltéréseket az első névsor megfelelő tételeinél jegyeztem meg.

8. B. levelen:

Ugyan ismet illyen könyvekett adtunk Markocsan kezében kik az előtt fel nem voltak írva.

59. *Kett Sion Vara, egygyik fekete, mas veres Aranyos tablaju.*⁵⁸

⁴⁸ Valószínűleg a RMK. I, 1155.

⁴⁹ A *Compilatae Constitutiones*-re gondolok (RMK. I, 1085, 1113).

⁵⁰ Nem hiszem, hogy azonos volna a RMK. I, 556. munkával. Ugyanis az a gyanúm, hogy Sándor Istvánnak mégis csak helyes mind a két könyvidézete, minthogy (Hat.) Hazi Jánosnak lehetett az 1626-ban megjelent munkáján kívül egy másik, 1620-as kiadású (Török) Alkoran (magyarázása) című műve is.

⁵¹ RMK. I, 1016.

⁵² Talán RMK. I, 1590 vagy MKSzle 1880: 299.

⁵³ RKM. I, 1099.

⁵⁴ RKM. I, 1087.

⁵⁵ Lehet „Baló“ is!

⁵⁶ Valószínűleg MKSzle 1895: 138/4.

⁵⁷ RMK. I, 1029.

⁵⁸ RMK. I, 1187.

60. *Kett Aranyos Veres magyar Vendelinus.*⁵⁹

Az Erdélyi Múzeum könyvtárában levő két példány egyikének föltétlenül azonosnak kell lennie a radnóti könyvtár köteteinek valamelyikével. Ugyanis az ép állapotban levő mindkét példány közül az egyik gazdagon aranyozott legyeződiszes kötésére BORNEMISZA / ANNA * E * O * F * A / ANNO * DO / 1674 / szövegű szuper-exlibris nyomatott.⁶⁰

61. *Kett Veres Aranyas tablaju idvesseg kapuja Nogradi Matyas munkaja.*⁶¹

62. *Praedikatczioik külön külön Papiros tablajuak.*

9. A. levelen:

63. *Sz. János jelenésinek magyarázattya veres tablaju.*⁶²

64. *Egy sarga tablaju Mizald Antal nevü könyv.*⁶³

65. *Sz. Atyak öröme fekete tablaju.*⁶⁴

66. *Egy viseltes Templomban valo Enekes könyv.*

67. *Egy Ritmusos viseltes paraszt veres tablaju könyv.*⁶⁵

68. *Egy Múrányi Venus.*⁶⁶

69. *Keresztennyi hitrül valo vallastetel. fekete tablaju.*⁶⁷

70. *Arianusok ellen irtt könyv Examen Doctrinae Sociniana.*

71. *Idvessek sarka.*⁶⁸

72. *Az Egy Isteni allatban harom szemelley mutado könyv. három ~*
no 3.⁶⁹

73. *Lilium humilitatis veres Aranyas tablaju.*⁷⁰

9. B. levelen:

74. *Sibelius Gaspar imatsagos könyve mellyet Posahazi Ur(am) fordított.*⁷¹

75. *Kett egy nehany szep dicseretes és imatsagos könyvecskek. egygyik viseltes masik sarga tablaju.*⁷²

76. *Martonfalvi Ur(am) munkaja deakul Amesiushnak masik könyvere fejer Aranyos tablaju.*⁷³

77. *Egy Betegnek Praedicatorral valo beszélgetese.*

⁵⁹ RMK. I, 1161.

⁶⁰ A tévedések elkerülése végett meg kell jegyezni, hogy a MKSzele 1939: 251/8. kép magyarázó szövegéből valószínűleg sajtóhiba következtében maradt ki, hogy ennek a könyvkötésnek csupán csak a fényképe van a MNM.-ban, az eredeti darab az Erdélyi Nemzeti Múzeum tulajdona. Bizonyosság erre a Magyar Iparművészet 1916: 13. is, ahol azonban a képek számozása tévedésből felcseréltetett; továbbá a Könyvkiállítási Emlék (Bpest. 1882) 246/79.

⁶¹ RMK. I, 1133.

⁶² RMK. I, 1078.

⁶³ RMK. I, 1087. (Az 55. sorszám alatt is felsorol 6 példányt.)

⁶⁴ RMK. I, 701.

⁶⁵ Az előbbi Szenci Molnár Albert zsoltárai, az utóbbi pedig Gönczi György énekeskönyve lehetett.

⁶⁶ RMK. I, 1014.

⁶⁷ RMK. I, 891.

⁶⁸ RMK. I, 1038.

⁶⁹ RMK. I, 1150.

⁷⁰ RMK. I, 939., vagy 1153.

⁷¹ RMK. I, 1151.

⁷² Valószínűleg a RMK. I, 726. és 727. sz. kiadvánnyal azonos.

⁷³ RMK. II, 1354.

78. *Mennei tárház kulcsa fekete quantitasban.*⁷⁴
 79. *Diafanus fekete tablaju.*
 80. *Egy Eoregh sarga tablaju Chathechesis.*
 81. *Egy imat sagos fekete tablaju teljes könyvecske viseltes.*
 82. *Egy Fekete Tablaju Amsterdami Magyar biblia.*⁷⁵
 83. *Egy Veres uj tablaju Aranyos tablaju szakadozott 's. . . . könyv.*⁷⁶
 10. A. levelen:
 84. *Egy Fris naderes (?) könyv.*
 85. *Egy Reczes könyv.*⁷⁷
 86. *Egy meczzin tablaju szakadozott lictariumos könyv.*⁷⁸
 87. *Egy rongyos czizio.*⁷⁹
 88. *Harom Esopus.*⁸⁰
 89. *Egy Rudimenta.*⁸¹
 90. *Martyrok koronaia zöld arany(a)s táblájú.*⁸²
 1676. 20 Febr. *Segesuart ezeket az Könyveket vottem.*
 91. *Lilium Humilitatist Fekete Tablaju.*⁸³
 92. *Keskeny utat Pápai Uram munkáját.*⁸⁴
 93. *Papisták Uysagát fejer tablajut in octavo.*⁸⁵
 94. *Két Magyar cathecisist veres quantitasban.*⁸⁶
 95. *Harom sarga fa Tablájú Magyarral deákkal elegyes Chathechesist.*⁸⁷
 96. *Két Nagy Kalendariumot in quarto.*⁸⁸
 97. *Igaz vallásnak tükörét fekete tablajut.*⁸⁹
 98. *Sz. Háromságnak mutató Tükört. Sarga Tablaju.*⁹⁰
 99. *Lelki Tudakozás az el választasrol Nánási Munkája fekete quanti-
 tasban.*⁹¹

⁷⁴ RMK. I, 1149.

⁷⁵ RMK. I, 766.

⁷⁶ A meghatározásban két szó olvashatatlan.

⁷⁷ A női kézimunka-minták vándorlása szempontjából különösen nagy jelentőségűnek tartom ezt a könyvet, még abban az esetben is, ha nem nyomtatott munkáról, hanem csak kézírásról, illetőleg kézi rajzgyűjteményről volna is emlékezet. Itt tartom megemlítenedőnek, hogy alólírott családjának tulajdonában volt egy ú. n. RETZÉS KÖNYV című album-formájú könyv. Ez a szövegnélküli, csupán csak mintákat tartalmazó 1788-ban gróf Bethlen Kata, vagy Borbála részére készült. Benne nagyon sok olyan minta volt felsorolva, amely régi úrihímezéseken, sőt az úri mintákról átvett népi varrásokon is megtalálható. E könyv 1919-ben román katonák pusztítása következtében semmisült meg.

⁷⁸ Az 57. sorszám alatt is említ egy Lictariumokrul írt könyvet.

⁷⁹ Az 52. sorszám alatt is említ egy Cisiót.

⁸⁰ A 47. sorszám alatt is említ két Esopust.

⁸¹ Valószínűleg vagy Alstedius, vagy Piscator valamelyik hasonló című Rudimentája.

⁸² RMK. I, 1180.

⁸³ RMK. I, 1181. — Korábbi kiadása fennebb 73. sorszám alatt.

⁸⁴ RMK. I, 1116. — Korábbi kiadása fennebb a 26. sorszám alatt.

⁸⁵ RMK. I, 1115. és MKSzele 1912: 153/3. (A 16. sorszám alatt is említ egy példányt).

⁸⁶ Talán RMK. I, 1165.

⁸⁷ RMK. II, 505, 538, 619, 672, 749, 760, vagy 826.

⁸⁸ RMK. I, 1200.

⁸⁹ RMK. I, 1136.

⁹⁰ RMK. I, 1150. (A 72. sorszám alatt 3 példány említettik).

⁹¹ RMK. I, 1178.

10. B. levelen:

100. *Szegények Proba követ.*

101. *Negj mennyorszagnak szoros kapuiat vagy proba követ.*⁹²

102. *Egy ötveős Propa követ.*

103. *Élet koronáját.*

104. 1676. 23 *Aprillis Banji Gyurko küldött egy zöld aranyos tablaju Esopust.*⁹³

A hátsó borító lapon megismétli azokat a könyveket, amelyeket előbb 47—56. sorszámmal megjelölve már felsoroltam.

A fenti könyvek legnagyobb részét a nagyon szűkszavú leírás ellenére is sikerült azonosítanom, azonban mégis vannak olyan megnevezések, amelyeket csupán csak e névsor alapján soha nem lehet megfejteni. Ezekon kívül vannak olyan könyvek is, amelyekre sehol sem tudtam reá akadni, valószínűnek is tartom, hogy ezek nagyobb része vagy teljesen elkallódott, vagy pedig egyes példányai még lappanganak.

A fejedelemasszony radnóti könyvtárának nagy értéke, hogy majdnem csak magyar nyelvű műveket tartalmazott. Csupán kettőről állítható határozottan, hogy latin szövegű volt,⁹⁴ míg egyről csak gyanítom idegen nyelvűségét.⁹⁵ Ezen kívül egyikről-másikról azt sejttem, hogy nem nyomdai termék, hanem kéziratos könyv lehetett.⁹⁶ Ezek leszámítása után maradna az a néhány munka, amelyet eddigi ismereteink alapján azonosítani nem lehet, avagy csak én nem tudom őket azonosítani.⁹⁷

Az itt közölt névsorral természetesen még nem zárult le a fejedelemasszony könyvtárának jegyzéke, csak hogy az üres lapok betelvéen, a további szaporulatot és az újabb számbavételeket már nem jegyezheték be Pósa-házi Igazságistápjának üres lapjaira. A radnóti könyvtár további növekedésére utal, hogy egyes könyvtárakban még található más könyvpéldány is, amely bár kétségtelenül a fejedelemasszony tulajdona volt, azonban a fenti könyvjegyzékben hiába keressük. Ezek tehát későbbi beszerzések lehettek. Az Erdélyi Múzeum könyvtárában van többek között Sárpataki N. Mihály 1681-ben Kolozsvárt megjelent *Nóé Barkája* című munkájának egyik példánya;⁹⁸ ennek aranyozott díszítésű kötéstáblájára B. A. E. O. F. A. 1681. felirat nyomtatott, belül pedig *el olvastam* megjegyzést írt be maga a fejedelemasszony. A kolozsvári református kollégium őriz egy 1680-ban befejezett kéziratot szakácskönyvet, amely hasonlóképpen Bornemisza Anna könyvtárából való. Aranynyomásos díszítésű táblájának felírata: * A. B. D. G. P. T. * / * 1680. * /

⁹² RMK. I, 1130.

⁹³ Valószínűleg RMK. I, 1155. (A 47. és a 88. sorszám alatt is említ két, illetőleg három „Esopus“-t). A 104. számú könyv feljegyzése különben a fejedelem kezírása

⁹⁴ A 76. és 89. sorszámúak.

⁹⁵ A 70. sorszámú könyv.

⁹⁶ Ilyenek az 57., 84., 85. és 86. sorszámúak.

⁹⁷ Ismeretlen munkáknak tartom a 37, 45, 54, 70, 77, 79, 100, 102. és 103. sorszám. mal megjelölteket, sőt ezekhez tartozónak vélem az 50. számút is, míg a 14. számúról a RMK.-nak van ugyan tudomása, ellenben ma már egyetlen példánya sem ismeretes

⁹⁸ RMK. I, 1264. (Az 1882-ben Bpsten megjelent Könyvkiállítási Emlék 247/85 tévesen közli a könyvtábla feliratát. „B. A. M. F. A. 1361.“ szöveggel!)

A fejedelemasszony könyvtára anyagának gyűjtése és gondozása mellett, annak tartalmát is jól ismerte. Ezt bizonyítják a reánk maradt kötetekbe írt megjegyzései.⁹⁹ A könyvtár anyagából azt tapasztalhattam, hogy majdnem csupán az új kiadásokat gyűjtötte s összevetvén a Rákócziak könyvtárának anyagával, az tűnt ki, hogy egyetlen művet kivéve, semmi olyant nem tartalmaz, ami emebben, mint alig két évtizeddel korábban lezáródott anyagú könyvsorozatban, bennefoglaltatnék.¹⁰⁰ A művek különben tartalmilag majdnem mind vallásos tárgyúak, de nem egy a szépirodalom körébe tartozik, mint Balassa, Gyöngyösi, Beniczki, Aesopus. Rajtuk kívül azonban voltak a háztartás számára nélkülözhetetlen gyakorlati munkák is, miként a kertész-, szakács-, liktáriumos-, recés és számvetős könyv, valamint a naptár, sőt a csízió is. Természetesen ezen kívül voltak a gazdasági naplók,¹⁰¹ amelyeket bár éppen olyan díszesen köttetett be a fejedelemasszony, mint többi könyveit, azonban mégsem sorozta be könyvtárának darabjai közé.

Herepei János.

⁹⁹ EM. 1942: 253.

¹⁰⁰ Harsányi István: A Rákóczi könyvtár és katalógusa. MKSzele 1913, 1914, 1915.

¹⁰¹ Szűdeczky: i. m. és Erdélyi Művészeti Kiállítás 1941. (Kvár.) 44/415.